

В.І. Милько
(м. Київ)

НАГЛЯДОВО-КОНТРОЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСПЕКЦІЇ КИЇВСЬКОГО НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ (кінець XIX — початок XX ст.)

Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулювала статус та повноваження інспекції навчальних округів у Російській імперії (кінець XIX — початок XX ст.). Висвітлено наглядово-контрольну діяльність інспекції Київського навчального округу у вказаний період.

Ключові слова: навчальний округ, попечитель, інспектор, міністерство народної освіти, Російська імперія.

Постійні дискусії щодо напрямів освітньої реформи в Україні стосуються переважно обговорення питань, пов'язаних із назрілою необхідністю покращення якості навчально-виховного процесу, демократизації та дебіюрократизації процедури вступу до ВНЗ, реструктуризації (відповідно до потреб суспільства) системи державного замовлення, прискорення розвитку науки та інноваційних технологій, тощо. У цьому відношенні дедалі більша увага приділяється такій стратегічній проблемі, як децентралізація міністерської вертикалі управління системою освіти. Однак, вирішення останньої поєднується з очевидною необхідністю збереження державного контролю за відповідністю якості та змісту навчально-виховного процесу (на усіх рівнях освіти) встановленим вимогам та рекомендаціям. Зважаючи на це, опосередковану важливість має порівняльно-історичний аналіз попереднього досвіду, зокрема, періоду функціонування навчальних округів в Російській імперії. Тематичне спрямування та український контекст вимагає акцентування уваги саме на інспекції Київського навчального округу, її наглядово-контрольній діяльності наприкінці XIX — на початку XX ст.

Вищевказана окружна система в Російській імперії була сформована у 1803 р. і, відповідно, передбачала поділ території на окремі відомчі навчальні округи. Їх управлінню, на чолі якого стояв попечитель, підпорядковувалися місцеві навчальні заклади усіх рівнів. Створення Київського навчального округу (в межах Київської, Чернігівської, Волинської та Подільської губерній) відноситься до 14 грудня 1832 р.¹ Крім того, 26 квітня 1839 р. до його складу були включені навчальні заклади Полтавської губернії (до цього — в Харківському)².

Структура управління Київського навчального округу наприкінці XIX — на початку XX ст., подібно до інших, мала наступний вигляд: попечитель округу — помічник попечителя — окружний інспектор. Перші дві посади були створені

одночасно із створення округу. Натомість посада окружного інспектора запроваджена відповідно до імператорського указу «Про посилення засобів огляду навчальних закладів міністерства народної освіти та збільшення утримання окружних інспекторів» від 24 грудня 1863 р. Ним передбачалося «...перейменування встановлених відповідно до чинного штату управління навчальними округами, інспекторів казенних училищ на окружних інспекторів...», які при цьому вважалися постійними членами ради при попечителях³. Встановлювалася також їх чисельність: для Санкт-Петербурзького начального округу — три; Московського, Казанського та Одеського — по два; Київського, Віленського і Харківського — по одному. Вказані штати не залишалися сталими і постійно зростали (наприклад, у 1865 р. у Віленському окрузі налічувалося вже три окружні інспектори). Оклад окружного інспектора Київського округу складав 1 667,52 руб., витрати на роз'їзди для огляду навчальних закладів — 3000 руб.⁴

Основне завдання окружних інспекторів полягало у здійсненні ревізійних оглядів навчальних закладів, наданні педагогічному складу шкіл методичної та методологічної допомоги, веденні діловодства управління навчального округу. У випадку відсутності попечителя (хвороба, службове відрядження, відпустка та ін.) та його помічника (який першочергово повинен замінити попечителя) окружний інспектор очолював управління. Однак, у даному випадку, чиновник повинен був звітувати у міністерство з приводу практично усіх рішень та змін.

По суті, основними формами та методами практичної роботи окружних інспекторів Київського навчального округу наприкінці XIX — на початку XX ст. були наступні:

- здійснення поїздок в межах навчального округу з метою інспектування навчальних закладів;
- реєстрація виявлених недоліків щодо організації навчально-виховного процесу в спеціальному журналі, який повинен бути у кожній школі;
- впровадження у навчальний процес нових методик навчання (шляхом ознайомлення з ними педагогічного персоналу);
- застосування засобів адміністративного та дисциплінарного впливу на тих вчителів, у роботі яких були виявлені недоліки.

Крім вказаного, окружний інспектор очолював Випробувальний комітет, який проводив так звані «випробування» (іспити) при вступі та закінченні навчального закладу (в тому числі й у ході прийому до університету), для отримання дозволу на викладацьку діяльність⁵.

Необхідно підкреслити, що окремим чинником мотивації діяльності чиновників тих округів, які відрізнялися «дефіцитом» політично благонадійних управлінських кадрів російського походження, була матеріальна винагорода. Зокрема, 28 грудня 1864 р. були прийнято указ про 50% надбавку до окладу окружного інспектора, директорів, інспекторів гімназій і прогімназій Київського навчального округу, які були російського походження, а також благонадійним остзейцям та іноземцям⁶. Вказане нововведення стосувалося також і Віленського навчального округу.

Основним джерелом інформації про наглядово-контрольну діяльність інспекції Київського навчального округу служать їх звіти на основі яких можна судити про активність відповідної роботи, її специфіку, а також загальний стан навчальних закладів. Зокрема, активізація з початку 1860-х рр. процесу створення початкових шкіл у сільській місцевості (особливо після створення земських установ) стосувалася й досліджуваного регіону. Зважаючи на це, у 1863 р. окружний інспектор, займаючись переважно питанням відкриття сільських народних шкіл, оглянув лише два державні єврейські училища — Могилівське та Балтське⁷. Відтак, основну роботу з інспектування у цьому році виконали попечитель та його помічник, які загалом оглянули 9 гімназій, 44 училища, 2 народні школи, 7 пансіонів та ряд приватних навчальних закладів. Окремо варто враховувати і ревізування директорами училищ губерній підпорядкованих їм установ.

Окружний інспектор стояв на верхівці системи інспектування в навчальному окрузі, натомість система управління конкретним навчальним закладом кожного рівня в Російській імперії передбачала прикріплення відповідного чиновника при них. Зокрема, інспектор студентів в університеті наглядав за поведінкою (навіть, за можливості, в позанавчальний час), виконанням встановлених правил та порядку у вищому навчальному закладі. Лише із загостренням внутрішньополітичної ситуації в період 1905–1907 рр., в тому числі і з наростанням студентського руху, були ліквідовані посади інспектора студентів та його помічника. Однак, по суті, їх замінив проректор, який контролював «виконання в університетських будівлях встановлених правил»⁸.

В інших навчальних закладах (сільськогосподарських, технологічних, ветеринарних та ін. інститутах) обов'язки вказаного чиновника поширювалися не лише на дисциплінарну частину, а й на навчальну.

У гімназіях, реальних, технічних та комерційних училищах вся повнота повноважень належала директорам. Натомість інспектор фактично був лише його помічником «з навчальної та виховної частин»⁹.

Реформування у 1864 р. системи початкової освіти (створення початкових народних училищ) обумовило й необхідність внесення змін в структуру її управління. Так, у 1867 р. міністр народної освіти Д. Толстой подав на розгляд Державній раді проект, яким передбачалося створення нових місцевих органів з нагляду за початковими училищами. Відтак, у імператорському указі від 29 травня 1869 р. вказувалося: «...для нагляду за народним училищами, запроваджуються посади інспекторів цих училищ, по одній в кожній із губерній...»¹⁰. Інспектор народних училищ призначався міністром народної освіти, входив до складу місцевої губернської ради та був зобов'язаний «усіма засобами сприяти в облаштуванні та поширенні початкового народного училища». Його річний посадовий оклад встановлювався у розмірі 1500 руб., витрати на роз'їзди склали 500 руб. Отже, загальна сума додаткових асигнувань на відповідні потреби на наступний 1870 р. складала 68 000 руб. Вищевказаний указ носив загальноімперський характер, натомість ще 26 травня 1869 р. у Київській, Подільській та Волинській губерніях Київського навчального округу було запроваджено посади

шести інспекторів народних училищ, нагляду яких підпорядковувалися однокласні народні училища, двохкласні міські училища, а також відповідні приватні навчальні заклади подібного статусу і єврейські училища 1-го та 2-го рівня¹¹.

У «Положенні про народні училища в губерніях: Київській, Подільській і Волинській» перераховувалися основні адміністративні обов'язки вказаних чиновників:

- особистий огляд училищ, перевірка їх стану та виявлення недоліків;
- пошук шляхів вирішення існуючих проблем;
- представлення на розгляд попечителю округу заходів, які можуть покращити стан училищ.

Важливі питання, що стосувалися управління народними училищами Київської, Подільської та Волинської губерній вирішувалися на так званій «радї інспекції» під головування попечителя Київського навчального округу або його помічника.

Перелік кадрових повноважень інспекторів народних училищ наступний:

- подання клопотання попечителю округу щодо відкриття однокласного народного училища;
- вибір серед кандидатів та призначення на посаду вчителя однокласного народного училища;
- подання на затвердження попечителю округу кандидатур на посади наглядача, законвчителя та вчителя двохкласного народного училища, вчителя підготовчого відділення¹².

Таким чином, охарактеризовані вище нормативно-правові акти визначили створення у 1869 р. інспекції нижчої ланки освіти в Київському навчальному окрузі. По суті, як справедливо відмічав С. Рождественський, створення відповідної системи нагляду стало першим кроком на шляху реформи, основною ціллю якої було підпорядкування управління початковою освітою більш дієвому впливу та контролю з боку Міністерства народної освіти¹³.

25 серпня 1871 р. міністр Д. Толстой вніс на розгляд Державної ради «Проект інструкції інспекторам народних училищ», дещо змінений варіант якої був затверджений імператорським указом 29 жовтня цього ж року. Серед нововведень про які йшлося у документі і які стосувалися повноважень інспекторів слід виділити наступні:

- обов'язок інспектора щорічно доповідати попечителю навчального округу про результати оглядів училищ;
- обов'язок інспектора представляти на розгляд губернських училищних рад звіти з огляду тих початкових навчальних закладів, діяльність яких регулювалася «Положенням про початкові народні училища» 1864 р. (це стосувалося, перш за все, земських шкіл);
- право інспектора подавати клопотання про призначення помічників для огляду училищ, якщо їх чисельність була непомірно великою;
- нагляд інспекторів повинен стосуватися: а) особистого складу училищ; б) навчальної та моральної їх частин; в) навчальних програм та посібників; г) зовнішнього та внутрішнього благоустрою училищ (як матеріального забез-

печення, так і кадрового складу); д) відкриття нових початкових навчальних закладів, переміщення та закриття діючих¹⁴.

Контрольні повноваження інспекторів народних училищ щодо кадрового складу стосувалися з'ясування чи мають вчителі право викладати, чи володіють належними моральними якостями та здібностями, чи користуються повагою серед учнів та в суспільстві, чи отримують належну винагороду за свою роботу та ін. Характерно, що «Інструкція...» заохочувала особисті розмови з педагогами та налагодження з ними тісного дружнього контакту. Щодо навчальної та моральної частин, інспектори, серед іншого, повинні були ретельно стежити за об'ємом та змістом, методами та характером викладання кожного із предметів. Також до сфери їх відповідальності належав контроль за наявністю в училищах двох бібліотек (учительської та учнівської) і складу навчально-методичної літератури (підручників та посібників рекомендованих міністерством) та іншого класного реманенту¹⁵.

Основним результатом введення у дію «Інструкції...» стало те, що досить швидко завдяки саме інспекторам (перш за все, їх щорічним звітам) назбирався величезний об'єм інформації про початкову систему освіти Російської імперії, в тому числі й Київського навчального округу. Наслідком вивчення цих відомостей стала міністерська ідея про необхідність подальшого посилення контролю за народними училищами. Подібний задум був втілений у відповідному проекті Д. Толстого 1873 р., який, однак, відхилила Державна рада. Його більш поміркований варіант під назвою «Положення про початкові народні училища» був затверджений імператорським указом від 25 травня 1874 р. Тим не менш, у ході запровадження цього «Положення...», система нагляду за початковою освітою не була встановлена Державною радою в нормах, пропонованих профільним відомством, і передбачала призначення лише по два інспектори народних училищ на губернію. Втім, міністр отримав право (і вже в наступному році скористався ним) клопотати про збільшення цієї кількості¹⁶.

Необхідно вказати, що вказаним «Положенням...» існуючі посади 34-х інспекторів народних училищ в тих губерніях, де існували земські установи, були перейменовані на Директорів народних училищ. При цьому кожному з них призначалися по два помічника із званням «інспектора народних училищ». Останні відтепер затверджувалися на посаді попечителем навчального округу (а не міністром народної освіти, як було до того)¹⁷.

У 1876 р. було прийнято «Інструкцію ради інспекції народних училищ в губерніях: Київській, Подільській і Волинській» та «Інструкцію інспекторам народних училищ в губерніях: Київській, Подільській і Волинській». Зауважимо, що другий документ фактично дублював текст охарактеризованої вище «Інструкції інспекторам народних училищ» 1871 р. Натомість у першому було визначено склад вищезгаданої ради інспекції, предмет та об'єм її діяльності. Зокрема, до складу цього колегіального органу (створеного у 1869 р.), який повинен збиратися як мінімум двічі на рік, входили: попечитель Київського навчального округу або його помічник та усі інспектори народних училищ. В окремих випадках на засідання ради могли бути запрошені місцеві директори

учительських семінарій. Рада інспекції повинна розглядати важливі питання управління вказаних навчальних закладів, а саме:

- щорічний розгляд відомостей наглядачів двохкласних училищ щодо витратної частини;
- щорічний розгляд розкладу занять та термінів випробувань, складений наглядачами двохкласних училищ;
- розгляд правил навчального та дисциплінарного характеру усіх народних училищ;
- вибір навчальних програм із числа рекомендованих міністерством;
- складання списку книг, навчальних посібників, класного реманенту відповідно до міністерських списків;
- обговорення загальних пропозицій та затвердження заходів щодо покращення навчально-виховної частини;
- розгляд пропозицій інспекторів щодо витратної частини (на утримання окремих училищ, винагороду окремим вчителям) і щодо закриття училищ, їх щорічних звітів та ін.¹⁸

Окремо необхідно підкреслити, що сума щорічних витрат на діяльність ради інспекції Київського навчального округу складала 2400 руб.

Видання окремих указів, що стосувалися винятково трьох губерній Київського навчального округу (Київської, Подільської та Волинської) було пов'язане із тим, що чинність указу 1869 р. про запровадження посади інспектора народних училищ не поширювалася на регіони, де не існували земства. У даному випадку під цю категорію підпадала й Правобережна Україна, оскільки «Положення губернські та повітові земські установи» від 1864 р. на її території не діяло. На наш погляд, ця специфіка встановлена російським урядом у зв'язку із особливим адміністративно-політичним та соціально-економічним впливом поляків у регіоні та, відповідно, їх високою можливістю перемоги на виборах до земств.

Варто вказати, що у тому ж 1876 р. було збільшено чисельність інспекторів народних училищ у губерніях, де були створені земські установи. Загалом, ця цифра не залишалася сталою і постійно спостерігався ріст.

Після переведення Д. Толстого на посаду члена Державної Ради міністром народної освіти було призначено А. Сабурова. Цей період (1880–1881), а також час перебування на вказаній посаді О. Ніколаї (1881–1882) відзначений деякою лібералізацією щодо нагляду та контролю за навчальними закладами. Зокрема, з 21 червня 1880 р. було скасовано практику надсилання попечителями округів до центрального управління міністерства звітів директорів та інспекторів народних училищ¹⁹.

Швидке зростання кількості початкових навчальних закладів у Російській імперії наприкінці XIX — на початку XX ст. зумовлювало об'єктивну необхідність у збільшенні чисельності інспекторів народних училищ. Відповідна тенденція була характерною і для Київського навчального округу, де з 1889 р. особистий склад інспекції був посилений двома інспекторами²⁰. Про об'єм їх робіт можна судити із наступних цифр: станом на 1 січня 1891 р. в межах т. зв.

«Південно-Західного краю» налічувалося 799 народних училищ (у Волинській губ. — 299, Подільській — 277, Київській — 203), за якими наглядали 14 інспекторів. Натомість у губерніях, де існували земські установи відповідні показники були наступними: у Полтавській губ. налічувалося 669 народних училищ (6 інспекторів), Чернігівській — 556 (5 інспекторів); всього 1225²¹. Про темпи зростання чисельності початкових навчальних закладів можна судити на основі даних станом на 1 січня 1898 р. Так, у цей період у Київському навчальному окрузі налічувалося вже 2289 народних училищ. Зважаючи на таке постійне зростання, 24 травня 1900 р. було затверджено рішення Державної ради про посилення штатів народних інспекторів: 1) з 1 липня 1900 р. на дві особи — у Волинській та Чернігівській губ., на одну — у Полтавській та Подільській губ.; б) з 1 січня 1901 р. додатково ще на одного інспектора у Полтавській та Чернігівській губ. Цим же рішенням було ліквідовано раду інспекції Київського навчального округу, що, на наш погляд, пов'язано із бажанням уніфікувати діяльність місцевої інспекції із подібними наглядово-контрольними органами інших округів, незалежно від існування чи відсутності в їх межах земських установ (як відомо, повноваження ліквідованої ради поширювалися лише на Правобережну Україну)²².

Станом на 1901 р. у Київському навчальному окрузі налічувалося вже 32 інспекторів народних училищ (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Інспекція народних училищ Київського навчального округу
(станом на 1901 р.)²³**

Губернія	Район повноважень інспектора	Інспектор
1	2	3
Київська	1-й: Київський, Радомишльський повіти	Т.Г. Лубенець
	2-й: Бердичівський, Васильківський, Сквирський пов.	П.А. Войцехівський
	3-й: Канівський, Черкаський, Чигиринський пов.	В.М. Бутович
	4-й: Звенигородський, Липовецький, Таращанський, Уманський пов.	О.Я. Шпаков
Подільська	1-й: Кам'янецький, Новоушицький пов.	А.М. Швачка
	2-й: Летичівський, Літинський, Проскурівський пов.	О.І. Чеботкевич
	3-й: Брацлавський, Гайсинський, Ямпільський пов.	С.О. Каравасєв
	4-й: Балтський, Ольгопільський пов.	вакансія
	5-й: Вінницький, Могилівський пов.	О.О. Фаворов

1	2	3
Волинська	1-й: Житомирський пов.	О.С. Євсевський
	2-й: Новоград-Волинський пов.	І.І. Смирнов
	3-й: Рівненський пов.	Л.М. Василенко
	4-й: Володимир-Волинський, Ковельський пов.	М.Ф. Боришкевич
	5-й: Луцький пов.	Д.О. Кішка
	6-й: Заславський, Острозький, Старокостянтинівський пов.	Ф.П. Кутневич
	7-й: Дубенський, Кременецький пов.	І.Я. Радецький
	8-й: Овруцький пов.	О.Г. Безверхий
Чернігівська	1-й: Чернігівський, Городнянський пов.	С.Х. Свідзинський
	2-й: Козелецький, Ніжинський, Остерський пов.	О.О. Дмитревський
	3-й: Глухівський, Кролевецький пов.	Д.О. Нікольський
	4-й: Новгород-Сіверський, Сосницький пов.	О.О. Бершадський
	5-й: Новозибківський, Суразький пов.	В.П. Бабієвський
	6-й: Мглинський, Стародубський пов.	М.Ю. Ягн
	7-й: Борзнянський, Конотопський пов.	М.І. Левицький
Полтавська	1-й: Полтавський, Зіньківський пов.	І.Л. Панаженко
	2-й: Гадяцький, Роменський пов.	П.Г. Богданович
	3-й: Лохвицький, Пирятинський пов.	вакансія
	4-й: Кобеляцький, Костянтиноградський пов.	К.І. Воблий
	5-й: Переяславський, Прилуцький пов.	Є.О. Соболев
	6-й: Золотоніський, Кременчуцький пов.	М.Г. Паризький
	7-й: Хорольський пов.	О.Г. Пономарьов
	8-й: Лубенський, Миргородський пов.	І.М. Малиновський

У 1904 р. було додатково збільшено штати інспекторів народних училищ в Київському навчальному окрузі: на два інспектори в Полтавській губ. (один із них повинен утримуватися за рахунок коштів місцевих земств) та по одному — в Київській та Чернігівській губ.²⁴ Загальне уявлення про відповідну динаміку, що стосувалася вже середніх навчальних закладів Київського навчального округу (інспектори гімназії, прогімназій та реальних училищ; інспектори та

наглядачі міських та земських училищ) можна скласти на основі даних таблиці 2.

Таблиця 2

**Інспекція середніх навчальних закладів Київського навчального округу
(1901–1911 рр.)**

Навчальні заклади	Загальна кількість інспекторів		
	1901 р.	1905 р.	1911 р.
Чоловічі гімназії та прогімназії	22	23	32
Реальні училища	8	9	12
Міські та земські училища ²⁵	73	87	133

З початком XX ст. в межах Київського навчального округу актуалізувалося питання не лише необхідності збільшення чисельності інспекторів народних училищ, а й загалом окружних інспекторів, оскільки відповідний чиновник вже не міг одноосібно повноцінно контролювати навчальні заклади регіону. Так, з 1 січня 1902 р. запроваджувалася друга посада окружного інспектора²⁶, а напередодні Першої світової війни — третя. Відповідно у цей період їх займали — О.В. Липеровський (з 1907 р.), В.Ф. Іванов (1907–1910) та А.Д. Сильницький (з 1913 р.)²⁷.

Окремо варто відзначити, що зважаючи на специфіку повноважень інспектора будь-якого рівня (народного училища, гімназії, училища, студентів університету та ін.) ця посада зазвичай давала особливі кар'єрні можливості. Зокрема, інспектор міської гімназії міг зайняти посаду директора народних училищ губерній. Приклад — у 1838 р. інспектор Кам'янець-Подільської гімназії був призначений виконуючим обов'язки директора народних училищ Подільської губернії²⁸. Відповідно його місце зайняв інспектор місцевого благородного пансіонату²⁹. В іншому випадку варто вказати на неабияке значення в управлінні Київським навчальним округом М. Юзефовича у 1843–1856 рр. Останній, окрім посади помічника попечителя мав також повноваження нагляду за студентами Київського університету та інспектора студентів. Вказаний період відноситься, головним чином, до попечительства Д. Бібікова (1848–1852) та І. Васильчикова (1852–1856), які при цьому одночасно займали посаду місцевого генерал-губернатора. Характерно, що після того як таке сумісництво було заборонене у 1855 р., І. Васильчиков передав управління Київським навчальним округом саме М. Юзефовичу³⁰.

Прикладом більш успішного службового зростання може слугувати П. Извольський, який до того як стати обер-прокурора Св. Синоду (1906–1909), крім іншого, був командирований для інспекції палестинських та сирійських шкіл Імператорського православного палестинського товариства (1893), тимчасово виконував обов'язки інспектора Київського навчального округу у 1894 р. та постійно займав цю посаду у 1896–1899 рр. У подальшому в різні періоди він — попечитель Київського, Ризького та Санкт-Петербурзького навчальних округів³¹.

Всі вищевказані кадрові зміни були регламентовані чинною системою громадянських чинів та їх класів (відповідно до «Табелю про ранги»).

Специфіка кар'єрного потенціалу посади інспектора напряму залежала від вже вказаної системи ієрархії посад навчального округу: попечитель навчального округу — помічник попечителя округу — окружний інспектор — директор народних училищ — інспектор народних училищ. Власне у відповідному напрямку зазвичай і відбувалися кадрові перестановки. Як додаткове підтвердження — призначення 20 березня 1900 р. на посаду окружного інспектора Київського навчального округу дійсного статського радника Преліна Миколи Степановича, який до цього займав посаду директора народних училищ Полтавської губ.³² Звісно, при цьому ми не відкидаємо факт впливу професійного рівня, політичної благонадійності та інших, характерних для системи державного управління Російської імперії, чинників кар'єрного росту чиновництва.

Ситуація кардинально змінилася із приходом до влади більшовиків, основним методом боротьби яких із колишніми царськими службовцями були вбивства. Саме така доля чекала у 1919 р. колишнього окружного інспектора В. Іванова, якого було розстріляно за рішенням Київського виконавчого комітету ради робітничих депутатів. Інший приклад — відомий український громадський і політичний діяч І. Стешенко, який займав відповідну посаду у 1917 р. (пізніше генеральний секретар освіти) і був смертельно поранений невідомими у Полтаві (1918).

Таким чином, наглядово-контрольна діяльність інспекції Київського навчального округу носила характер, властивий цим органам в інших округах Російської імперії. У даному випадку мова йде про обов'язок періодичного та системного нагляду за навчальними закладами: начально-виховним процесом та поведінкою учнів і студентів. Основна відмінність стосувалася лише нетривалого періоду існування в 1869–1874 рр. ради інспекції у Київській, Подільській та Волинській губерніях, що було пов'язане із відсутністю в їх межах земських установ. Загалом, варто констатувати постійне розширення штату інспекції округу, яке відповідало не лише тенденціям росту чисельності навчальних закладів, а й намагання російського уряду посилити нагляд за їх вихованнями, не допускаючи поширення в їх середовищі «шкідливих» революційних та ліберально-демократичних ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

---

¹ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). — Собр. 2-е. — Т. VII (1832). — СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1833. — № 5825. — С. 903–904.

² Там же. — Т. XIV (1839). — Отд. 1-е. — СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1840. — № 12272. — С. 384–385.

³ Об усилении средств осмотра учебных заведений министерства народного просвещения и увеличении содержания окружных инспекторов // Журнал министерства

народного просвещения (ЖМНП). — Т. СХХІ. — 1864 (январь). — СПб.: Тип. Иосафата Огризко, 1864. — С. 6–7.

⁴ Там же. — С. 8.

⁵ *Крапоткина И.Е.* К вопросу структуры и деятельности Казанского учебно-окружного центра // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. — 2010. — № 124. — С. 55.

⁶ О прибавке 50% к жалованию некоторым должностным лицам, служащим в Виленском и Киевском учебных округах // ЖМНП. — Т. СХХV. — 1864. — СПб.: Тип. Рогальского и К°, 1865. — С. 10.

⁷ Извлечение из отчета по управлению Киевским учебным округом, за 1863 год // ЖМНП. — Т. СХХІІІ. — 1864 (июль). — СПб.: Тип. Рогальского и К°, 1864. — С. 7.

⁸ Об упразднении в университетах должностей инспектора студентов и его помощника и об учреждении взамен сего должности проректора // ЖМНП. — Новая серия. Часть VI. — 1906 (ноябрь). — СПб.: Сенатская типография, 1906. — С. 32.

⁹ Устав реальных училищ ведомства Министерства народного просвещения // ЖМНП. — Т. СLXI. — 1872 (июнь). — СПб.: Тип. В.С. Балашева, 1872. — С. 61.

¹⁰ О некоторых мерах к развитию начального народного образования // ЖМНП. — Т. СXLІІІ. — 1869 (май). — СПб.: Печатня В. Головина, 1869. — С. 96–97.

¹¹ Об устройстве училищной части в Киевской, Подольской и Волынской губерниях // ЖМНП. — Т. СXLІІІ. — 1869 (май). — СПб.: Печатня В. Головина, 1869. — С. 80–81.

¹² Положение о народных училищах в губерниях: Киевской, Подольской и Волынской // ЖМНП. — Т. СXLІІІ. — 1869 (май). — СПб.: Печатня В. Головина, 1869. — С. 84–87.

¹³ *Рождественский С.В.* Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802–1902. — СПб.: Государственная типография, 1902. — С. 546.

¹⁴ Высочайше утвержденная инструкция инспекторам народных училищ // ЖМНП. — Т. СLVІІІ. — 1871 (ноябрь). — СПб.: Печатня В.И. Головина, 1871. — С. 14–15.

¹⁵ Там же. — С. 15–18.

¹⁶ *Рождественский С.В.* Указ. соч. — С. 550–552.

¹⁷ ПСЗРИ. — Собр. 2-е. — Т. XLXI (1874). — Отд. 1-е. — СПб., 1876. — №53574. — С. 835–837.

¹⁸ Инструкция совету инспекции народных училищ в губерниях: Киевской, Подольской и Волынской // ЖМНП. — Т. СLXXXV. — 1876 (май). — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1876. — С. 17–19.

¹⁹ Циркулярное предложение гг. попечителям учебных округов об отмене представления министерству отчетов директоров и инспекторов народных училищ // ЖМНП. — Т. ССХ. — 1880. — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1880. — С. 68.

²⁰ Об усилении инспекции народных училищ Киевского округа // ЖМНП. — Т. ССХ. — 1889 (январь). — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1889. — С. 19–20.

²¹ Средние и низшие школы в Киевском учебном округе в 1890 году // ЖМНП. — Т. ССLXXX. — 1892 (март). — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1892. — С. 22–46.

²² Об учреждении новых должностей директоров и инспекторов народных училищ и устройстве канцелярий сих директоров // ЖМНП. — Т. СССXXX. — 1900 (июль). — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1900. — С. 91–93.

²³ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1901 год. Часть IV. Черниговская губерния. Издание Управления учебного округа. — К.: Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнерев и К°. — С. IX–XII.

²⁴ Об усилении штатов инспекции народных училищ и об учреждении в некоторых особых училищных советах // ЖМНП. — Т. ССCLIII. — 1904 (май). — СПб.: Сенатская типография, 1904. — С. 10–11.

²⁵ У даному випадку вказано загальну чисельність інспекторів та наглядачів.

²⁶ Об учреждении второй должности окружного инспектора при управлении Киевского учебного округа // ЖМНП. — Т. СССXXXVII. — 1901 (сентябрь). — СПб.: Типография В.С. Балашева, 1901. — С. 18–19.

²⁷ Памятная книжка народных училищ и других учебных заведений Киевской Дирекции на 1914–1915 гг. — Умань: Типография «Энергия» Х. Баренбойма и Я. Перельштейна. — С. 2.

²⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 4, спр. 222, арк. 1–3.

²⁹ Там само, спр. 340, 6 арк.

³⁰ Там само, оп. 261, спр. 19, арк. 17.

³¹ Императорский Дом. Выдающиеся сановники: Энциклопедия биографий: В 2 т. — Красноярск: БОНУС, М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. — Т. 1. — С. 504.

³² Памятная книжка Киевского учебного округа на 1901 год... — С. V.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2013.

НАДЗОРНО-КОНТРОЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСПЕКЦИИ КИЕВСКОГО УЧЕБНОГО ОКРУГА (конец XIX — начало XX в.)

Проанализирована нормативно-правовая база, которая регулировала статус и полномочия инспекции учебных округов в Российской империи (конец XIX — начало XX в.). Освещена надзорно-контрольная деятельность инспекции Киевского учебного округа в указанный период.

Ключевые слова: учебный округ, попечитель, инспектор, министерство народного образования, Российская империя.

OBSERVING AND CONTROLLING ACTIVITY OF THE INSPECTION OF KYIV EDUCATIONAL DISTRICT (the end of XIX — beginning of XX century)

Normative-legal base which regulated the status of the inspection's authority of educational districts in Russian empire (the end of XIX — beginning of XX century) is analyzed. Observing and controlling activity of the inspection of Kyiv educational district in the mentioned period is reflected.

Keywords: educational district, the Trustee, Inspector, Ministry of National Education, Russian Empire.